

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТИЛІСТИЧНИЙ ПРИЙОМ ОЧУДНЕННЯ І ПРОБЛЕМА ЙОГО ПЕРЕДАЧІ У ПЕРЕКЛАДІ

У статті детально розглядаються найбільш типові прояви очуднення, особливо на лексичному рівні. Значна увага приділяється формулюванню лінгвістичного визначення очуднення та труднощам його адекватного перекладу. Також розглядається поняття так званого "радикального" очуднення в інтерпретації культурних феноменів.

Термін очуднення вперше був використаний В. Б. Шкловським у статті "Искусство как прием" для позначення прийому, що формує нове бачення предмета зображення у мистецтві, вириваючи його зі звичного контексту і перетворюючи на щось дивне, тобто "очудне". Очуднення – це комплексне явище, яке реалізується на усіх рівнях мови. У даній статті ми розглянемо найбільш типові прояви очуднення і розглянемо ті випадки, коли очуднення виражене на лексично-стилістичному рівнях. Ми також спробуємо визначити основні перекладацькі проблеми, пов'язані з очудненням.

Характеризуючи очуднення, В. Б. Шкловський писав: "Для того, щоб повернути відчуття життя, відчути речі, для того щоб робити камінь кам'яним, існує те, що називається мистецтвом. Метою мистецтва є дати відчуття речі як бачення, а не як пізнання; прийомом мистецтва є прийом "очуднення" речей і прийом ускладнення форми, що збільшує труднощі і довготу сприйняття, так як сприйнятковий процес у мистецтві є самоціллю ... Прийом очуднення у Толстого полягає в тому, що він не називає річ її іменем, а описує її як вперше побачену" [1: 64].

Аналіз літературних прикладів показує, що при очудненні має місце особливий вид генералізації, яка надає позначеному предмету чи явищу стилістичну маркованість. Розглянемо приклад:

"A hotel, he told me, was a big house where a lot of people lived and ate and slept, but no one knew each other" [2: 273]. Вихідна назва – *hotel*, з якою пов'язане певне поняття; в результаті очуднення ми отримуємо *a big house where a lot of people lived and ate and slept, but no one knew each other*. Нам відомо, що референтом цього звороту є готель, але об'єм поняття суттєво розширився. Тепер туди входять не тільки всі об'єкти, які можна назвати терміном *hotel*, але й всі уявні об'єкти, що підпадають під визначення *a big house where a lot of people lived and ate and slept, but no one knew each other*.

В цьому і полягає основний ефект очуднення. Автор не висвітлює окремі властивості об'єкта шляхом незвичного порівняння (як при метафорі) і не називає його через інший об'єкт, зіставлений з ним у даній ситуації (як при метонімії), а переміщує його в розряд загальних понять, підкреслюючи тим самим родову природу поняття, наголошуючи на його ознаках, які досить часто знаходяться поза нашою увагою.

У статті ми також розглядаємо очуднення як особливий феномен, найбільш досліджуваний серед різноманітних способів сприйняття дійсності. Дійсно, ми можемо говорити про особливу стратегію "радикального" очуднення в інтерпретації тих чи інших культурних феноменів – в тих випадках, коли інтерпретатором радикально проблематизується їх загальноприйнятий, звичний зміст [3: 102].

Наприклад, у розповіді В. Набокова "Ужас" можна побачити той внутрішній стан людини, що відповідає "очудненному" погляду на світ:

"Когда я вышел на улицу, я внезапно увидел мир таким, каков он есть на самом деле... увидел дома, деревья, автомобили, людей, – душа моя внезапно отказалась воспринимать их как нечто непривычное, человеческое. Моя связь с миром порвалась, я был сам по себе, и мир был сам по себе, – и в этом мире смысла не было... остался только бессмысленный облик... Я понял, как страшно человеческое лицо... Охваченный ужасом, я искал какой-нибудь точки опоры, исходной мысли, чтобы, начав с нее, построить снова простой, естественный, привычный мир, который мы знаем" [4: 13].

Для стану, описаного Набоковим, цілком прийнятним є термін "радикального" очуднення, адже саме через такий прояв, зберігаючи свою сутність, він набуває екзистенційно-феноменологічного змісту.

Більш радикальний випадок очуднення проілюструємо наступним прикладом:

"People used what they called a telephone" [2: 275]. Згадаймо, що існує зворотня залежність між змістом і обсягом поняття. Будь-яка ознака, що додається до змісту, звужує обсяг, а при її усуненні обсяг поняття розширюється і тоді в нього входять усі уявні предмети, які при збереженні зазначеного уточнення були б виключені.

Зазвичай зміст поняття, що позначається словом *telephone*, тлумачиться приблизно як *"an instrument that converts voice and other sound signals into a form that can be transmitted to remote*

locations and that receives and reconverts waves into sound signals" і в обсяг його входять ті уявні об'єкти, до яких це визначення є цілком прийнятним. Однак очуднений варіант – *"what they called a telephone"* – якби спустошує зміст, безмежно розширюючи обсяг самого поняття. Дійсно, не всяку річ можна назвати телефоном, маючи на увазі телефон в його традиційному розумінні, але до будь-якої речі можна застосувати вираз *"те, що називається телефоном"*, оскільки в нашому випадку *"телефон"* постає поняттям, позбавленим власного змісту.

Підтвердження нашої думки про те, що очуднення полягає в розширенні обсягу поняття (а значить і нейтралізації низки ознак у його змісті) знаходимо у М. М. Бахтіна: "...сильний негативний момент є в понятті очуднення. У його початковому визначенні підкреслювалося зовсім не збагачення слова новим позитивним конструктивним змістом, а, навпаки, відбувалась втрата старого" [5: 66]. Звідси, через втрату попереднього значення, нове набувало новизни та очудності. Таким чином, механізм очуднення не тільки позбавляє предмета старого значення, але й набуває нового.

Підсумувавши наші спостереження ми можемо сформулювати визначення поняття очуднення. Як ми вважаємо, очуднення – це прийом, у якому очікуване в даному контексті поняття речі, процесу або явища змінюється на більш загальне поняття [6: 237]. По суті, очуднення являє собою внутрішньомовну генералізацію, яка використовує експресивно-оцінні засоби. Очуднення – це швидше механізм, модель, що описує запропоновані зміни змісту та обсягу поняття при використанні тих чи інших мовних засобів. Відповідно, можемо припустити, що ефект очуднення може забезпечуватися різними способами на різних рівнях мови.

Ми розглянемо деякі проблеми, пов'язані з передачею очуднення в перекладі.

Як в англійській, так і в українській мовах одним з найбільш поширених способів передачі очуднення є заміна слова його логічним перифразом [7: 100]. Необхідно підкреслити, що початкове слово або вираз має з легкістю відновлюватися з контексту (або бути присутнім в ньому) і сприйматися природньо, а очуднене слово (перифраз) має в даному контексті звучати незвичайно. Ця незвичайність створюється, по-перше, тим, що при очудненні виражене словом поняття втрачає суттєві в даному контексті "семи", або ознаки, а по-друге, тим, що за допомогою очуднення автор може висвітлити в ньому інші ознаки, зазвичай непомітні в даному контексті.

Наведемо приклади:

"Fork – an instrument used chiefly for the purpose of putting dead animals into the mouth" [2: 489]. *"Правда, для чого-то всунули ему [поросенку] в рот кусок петрушки, но, я думаю, никто этим не будет восторгаться. Всунули просто неизвестно для чего.../ – Охота вам, Васенька, петь Лазаря, – нервно перебил его хозяин. – Ну и всунули! Ну и поросенок. Надо же чем-нибудь великий праздник отметить. / – Так, так, – покачал головой Васенька. – Подъем религиозного чувства знаменуется всовыванием в пасть мертвого животного пучка зелени... Логично!"* [8].

У першому випадку очуднюється, по-перше, поняття *"виделка"*, а по-друге, *"їжа"* (як *"мертві тварини"*). У другому прикладі *"мертва тварина"* очуднює *"порося"*, а *"петрушка"* очуднена як *"пучок зелени"*. Хоча, *"зелень"* в контексті *"їжа"* можна було б не вважати очудненням, якби не протиставлення: *порося, петрушка – мертва тварина, зелень*.

Зрозуміло, що в обох випадках очуднена генералізація виділяється на фоні контексту і виконує певну ідеологічну мету. Описавши їжу або конкретну страву як різновид *"мертвих тварин"*, автор надає критичну та скептичну оцінку звичної речі.

Як бачимо, у вищезгаданих прикладах очевидним є аксіологічна функція очуднення. Але в деяких випадках очуднення сприяє "викриттю" очудного, оскільки створює дистанцію між мовцем і предметом мови. Ці випадки формують певні труднощі при перекладі очуднення на українську мову.

Розглянемо приклад з роману Ч. Паланіка *"Survivor"*:

"To bard a steak, you cover it with strips of fat from some other animal to protect it while it cooks" [2: 177]. Переклавши згаданий випадок: *"Якщо звичний біфштекс огорнути тонкими скибками сала, він не підгорить під час смаження"*, очевидним є те, що ефект очуднення втрачено. Аби запобігти втраті, перекладач повинен належним чином проаналізувати макро і мікро контекст. В результаті стало б очевидно, що, по-перше, оповідач в цьому романі – людина, що живе в чужому їй соціальному середовищі і схильна до очудного" погляду на навколишній світ.

А по-друге, такий погляд на їжу вже проявлявся декількома рядками вище:

"The people I work for want to eat right on the cutting edge ... They want animals stuffed with the most unlikely other animals, chickens stuffed with rabbit. Carp stuffed with ham. Goose stuffed with salmon" [2: 177]

Варіант перекладу зі збереженням очуднення міг би бути такий:

"Щоб шмат тварини, іменованій "біфштекс", не пригорів при смаженні, його огортають скибочками сала, зрізаними з іншої тварини" (переклад наш).

Для створення логічного співставлення ми були змушені підсилити очудний ефект при перекладі *steak*. Таку стратегію було обрано з метою опису кулінарних вподобань роботодавців.

Таким чином, щоб адекватно передати очуднення, перекладач повинен, по-перше, розпізнати це явище в тексті, а по-друге, ретельно проаналізувати контекст, щоб зрозуміти, з якою саме метою його вжито і як це можна передати перекладі.

У результаті нашого дослідження ми дійшли наступних практичних висновків щодо перекладу очуднення:

- в результаті такої заміни вихідне поняття в оригіналі втрачає частину важливих для даного контексту ознак, причому чим більше таких ознак втрачено, тим сильнішим є ефект очуднення;
- абстрактність очуднення виконує особливу аксіологічну функцію. Його слід зберегти при перекладі (в тій мірі, в якій воно присутнє в оригіналі);
- конкретизація руйнує ефект очуднення;
- при передачі перефразів необхідно використовувати при перекладі слова широкої семантики, уникаючи оцінної лексики та кліше.

Подальші дослідження даної теми могли б стосуватися конкретних мовних засобів створення очуднення, вивчення його порівняльних характеристик в англійській та українській мовах, а також використання очуднення авторами різних епох та літературних напрямків – з метою більш детальних практичних перекладацьких навичок.

З іншого боку, в теоретичному плані, можливо, становила б інтерес розробка універсальної системи експресивних засобів мови, де метафора, метонімія та очуднення трактувались би як основні семантичні механізми експресії, що діють на різних рівнях мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шкловский В. Б. Тетива. О несходстве сходного / В. Б. Шкловский. – М. : Советский писатель, 1970. — 230 с.
2. Palahniuk C. Survivor / C. Palahniuk. – London: Vintage, 2003. – 289 p.
3. Бузаджи Д. М. Художественный прием остранения в контексте переводоведения / Д. М. Бузаджи // Вестник МГЛУ. – М., 2005. – Вып. 506. – С. 97–114.
4. Соколовська С. Ф. Ефект очуднення як літературознавча категорія: автореф. дис. ...к.ф.н. / С. Ф. Соколовська. – Донецьк, 2000. – 19 с.
5. Бахтин М. М. Формальный метод в литературоведении. Критическое введение в социологическую поэтику (Серия "Бахтин под маской"). / М. М. Бахтин, П. Н. Медведев. – М. : Лабиринт, 2003. – 192 с.
6. Русова Н. Ю. От аллегории до ямба: Терминологический словарь-тезаурус по литературоведению / Н. Ю. Русова. – М. : Флинта; Наука, 2004. – 304 с.
7. Бузаджи Д. М. Художественный прием остранения в контексте переводоведения. Тезисы доклада. // Проблемы обучения переводу в языковом вузе: Тез. докл. Четвертой Международной научно-практической конференции / Д. М. Бузаджи. – М., 2005. – С. 100–101.
8. Паланик Ч. Уцелевший: Пер. с англ. Т. Ю. Покидаевой / Ч. Паланик. – М. : АСТ МОСКВА, 2006. – 315 с.
9. Краткая литературная энциклопедия / Гл. ред. А. А. Сурков. – М. : Сов. энциклопедия, 1986. – Т. 5. – 976 с.
10. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика: Учеб. пособие / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 334 с.
11. Шкловский В. Б. Искусство как прием // Гамбургский счет: Статьи – воспоминания – эссе (1914 – 1933) / В. Б. Шкловский. – М. : Советский писатель, 1990. – С. 58–72.
12. Bierce A. The Cynic's Word Book // Digitale Bibliothek Band 59: English and American Literature.
13. The American Heritage Dictionary of the English Language. – Fourth Edition. – Режим доступа: answers.com.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Купчишина Ю. А. Лингвистический стилистический прием остранения и проблема его передачи при переводе.

В статье детально рассматриваются типичные проявления остранения, особенно на лексическом уровне. Особое внимание уделяется лингвистическому определению остранения и сложностям его адекватной передачи при переводе. Также рассматриваются вопросы так называемого "радикального" остранения в интерпретации культурных феноменов.

Kupchishina J. A. Linguistic and stylistic device of estrangement and the problem of its translation.

The paper deals with the typical features of estrangement, especially at the lexical level. Particular attention is paid to the linguistic definition of estrangement and complexity of its adequate translation. Also the concept of "radical" estrangement is analyzed in interpreting cultural phenomena.